

Kognitywna definicja Peruna: Etnolingwistyczna próba rekonstrukcji fragmentu słowiańskiego tradycyjnego mitologicznego obrazu świata

Michał Łuczyński

The author analyses Perun, a supreme Storm-God in Old-Slavic pagan religion and mythology, which is correlated to rock, thunder, lightning and rain, war and justice. The author focuses on that problem as a part of Slavic mythology worldviews. Theoretically and methodologically it is based on the model on cognitive definition as proposed by Jerzy Bartmiński.

Problematyka wiążąca się z prasłowiańskim *Perunъ ‘bóg burzy’ zajmuje w badaniach nad Słowiańszczyzną niezwykle istotne miejsce, stanowiąc jeden z centralnych przedmiotów sporu badaczy różnych specjalności. Od lat zajmują się nim historycy, językoznawcy, religioznawcy, archeolodzy i in. Większość z nich widzi w nim postać boga suwerennego o konotacjach atmosferycznych lub wegetacyjnych, rozmaicie rozumiejąc jego funkcję w panteonie. Badacze rozmaicie postrzegają jego miejsce w panteonie, raz umieszczając go w funkcji władzy zwierzchniej i magicznej (Gieysztor 1977), innym razem – wojskowej (Топоров 1961). Niektórzy inni, zwłaszcza dawniejsi autorzy, wręcz negują jego istnienie jako bóstwa słowiańskiego i interpretują go jako staroruską hipostazę, kalkę skandynawskiego Thora, zaadaptowanego w funkcji boga drużyny książęcej na dworze w Kijowie przez synkretyczne wierzenia starej Rusi (np. Rożniecki 1901). Badania nad tym problemem nie ustają, a bogata literatura przedmiotu na ten temat wciąż jest uzupełniana o nowe interpretacje.

Tradycyjnie podejmowane pytania o rodzimość i zasięg występowania kultu Peruna czy kwestia obecności bądź nie składników obcych (wareskich) w rytuale przysięgi na oręż, domniemana praindoeuropejska geneza tej postaci i inne – bodaj dopiero stosunkowo niedawno zostały rozstrzygnięte i dziś już nie ma podstaw wątpić ani w możliwość rodzimości zewnętrznych form kultu, takich jak formuły magiczne (Фетисов 2001), ani w archaiczność samego bóstwa i to, że psł. *Perunъ kontynuuje formę pie. dial. *Per^{δ/3}unos ‘bóg-burza’. Dotyczy to również funkcji i znaczenia tego pradawnego bóstwa gromu i piorunów, którego militarne kompetencje są źródłowo najwyraźniej uchwytnie.

Wydaje się również, że na ogół nikt nie kwestionuje założeń teorii tzw. mitu podstawowego, tj. mitu mówiącego o pojedynku Peruna z zoomorficznym / ofidycznym przeciwnikiem (Weleşem~Wołosem, żmijem, smokiem) o elementy wszechświata, takie jak wody, płodność, bydło itp. (Иванов, Топоров 1974; Топоров 1998; por. Matasović 1996: 23 n.; Belaj 1998: 67 n.). Co więcej, ślady tego hipotetycznego mitu są obecnie odnajdywane nie tylko we wschodniosłowiańskim, ale także w folklorze południowsłowiańskim – chorwackim, słoweńskim itp. (np. Михайлов 1996; Marjanić 2009). Nowsze badania na ten temat niewątpliwie wskazują na szeroki zasięg występowania tego archaicznego mo-

tywu, a także różnorodność możliwych transformacji postaci Peruna we współczesnym folklorze.

Zauważalne w ostatnim czasie staje się zwłaszcza nasilenie badań nad postacią Peruna w co najmniej dwóch aspektach: pogłębionych studiów nad dotychczasowymi, znanymi tekstami źródłowymi wzmiankującymi tego boga oraz próby wyjścia poza korpus znanych źródeł w poszukiwaniu śladów kultu Peruna poza Słowiańszczyzną. Nowe interpretacje najstarszego tekstu wymieniającego postać gromowładcy Antów – „O wojnach” Prokopiusza z Cezarei – to studia A. Lomy (2004) i E.R. Lujana (2008). Pierwsza z wymienionych podejmuje jeszcze dawniejszą kwestię tłumaczenia zwrotu *theon mer gar hena / theōn mer gar hena* ‘boga bowiem jedynego/jednego z bogów’, który miałby świadczyć odpowiednio o monoteizmie lub politeizmie ich religii. Druga wydobywa z zapomnienia mniej znany fragment o rytualnych morderstwach dokonywanych przez Antów na Bałkanach, które można interpretować jako formę ofiary religijnej.

Z kolei, fakt występowania w folklorze ludów kaukaskich postaci bohatera Piry, Piryona itp., skłonił kilku badaczy (m.in. Клейн 1985, 2004; Алексеев 2006) do baczniejszego zwrócenia uwagi na tamtejszy folklor z nadzieją odnalezienia tam śladów słowiańskich wierzeń i uzupełnienia skąpych – jak zwykle się uważa – informacji na temat tego bóstwa w rodzimych źródłach. Tym bardziej że – jak by się na pierwszy rzut oka mogło wydawać – wyraźne konotacje atmosferyczne i wegetacyjne tej postaci upoważniają do takich wniosków.

Abstrahując od tego ostatniego, który opiera się tylko i wyłącznie na pozornej zgodności fonetycznej kaukaskich form Пиръон, Пиръа (od *firaun* z przejściem *f n p*) z formą słowiańską, powszechny pogląd dotyczący słowiańskiego Peruna wydaje się stały i raczej nie odbiega od tych przedstawianych w nowszych syntezach problematyki tzw. kanonu Włodzimierza i bóstw w nim zgromadzonych¹, tzn. nie wychodzi on poza obręb tradycyjnie powielanych interpretacji i cytowanych materiałów.

Tymczasem nurt badań etnolingwistycznych, jaki porusza problematykę relikwów tradycyjnego światopoglądu we współczesnych przekazach folklorystycznych, dostarcza tematyce historycznej metod pozwalających na ujęcie tego problemu w zupełnie innym świetle. Metody opisu wypracowane w ramach tego nurtu, jak również podejście kognitywne zastosowane do rekonstrukcji najstarszych wyobrażeń, czym dotychczas zajmowali się przeważnie historycy, otwierają tu perspektywę rekonstrukcji postaci także i słowiańskiego boga-burzy.

Artykuł ten jest poświęcony zastosowaniu tej metodologii do badania najstarszych postaci mitycznych poświadczonych zarówno w źródłach historycznych, jak i przekazach nowożytnego folkloru. Celem tej pracy jest zatem rekonstrukcja językowo-kulturowego obrazu Peruna jako jednego z bóstw panteonu wschodnich Słowian na podstawie tekstów literackich, historycznych i leksykograficznych, poczynwszy od wczesnego średniowiecza, a skończywszy na relacjach etnograficznych 2 poł. XX wieku.

Przeprowadzona kwerenda źródeł pozwoliła włączyć do korpusu tekstów, na podstawie których dokonano opisu konotacji teonimu, oprócz znanych i wielokrotnie w historiografii przywoływanych, również nieznanne i dotychczas szerzej nie wykorzystywane zapisy historyczne i folklorystyczne. Oprócz więc fragmentów staroruskiej „Kroniki Nestora”, znalazły się tu m.in. ludowe bajki wierzeniowe i podania etiologiczne z terenu Rosji,

¹ Np. Téра 2005: 5–8.

związane z nowogrodzkimi toponimiami typu Peryń, Perynia Ren, Perunski monaster (dotychczas niemal nie badane pod tym względem). Zdecydowano również o włączeniu do korpusu źródeł do analizy postaci Peruna częściowo zrekonstruowany niemal nieznan fragment prawdopodobnie staroruskiego kazania w formie graffiti z Nowogrodu (patrz Dokumentacja 18), dotychczas w ogóle nie wiązany z wyobrażeniami o tym bóstwie. Rozszerzenie materiału źródłowego pozwoliło – jak się wydaje – na pełniejszą rekonstrukcję i lepsze jej oparcie w podstawie materiałowej. Wyekscerpowane fragmenty zawierające nazwę Perun zostały następnie poddane analizie semantycznej.

Teoretycznie i metodologicznie, praca opiera się na założeniach lingwistyki kognitywnej, wyłożonej w szeregu prac badaczy zw. z kręgiem etnolingwistyki lubelskiej – przede wszystkim Jerzego Bartmińskiego. Metoda definicji kognitywnej, jaką tutaj zastosowano, została opracowana na potrzeby wydawanego od 1995 r. „Słownika Stereotypów i Symboli Ludowych” (SSSL)². O przydatności tej formuły do etnolingwistycznego opisu demonów czy innych postaci mitologicznych świadczą dotychczas opublikowane opracowania na przykładzie polskich materiałów etnograficznych lub historycznych (zmora, strzyga, planetnik, Szatan i in.). Okazała się ona przydatna i z powodzeniem zastosowana w etnolingwistycznym opisie pojęć sfery *demonologia*. Przedstawione w niniejszym artykule wyniki badań są próbą zastosowania tej metody do rekonstrukcji fragmentu historycznego stanu obrazu świata – bóstwa nominowanego za pomocą teonimu *Perun*.

Zasadnicza część artykułu jest tzw. definicją kognitywną leksemu, składającą się z a) omówienia oraz eksplikacji hasła z zastosowaniem podziału fasetowego; b) dokumentacji hasła, obejmującej wszystkie znane teksty, w których nazwa ta się pojawia. W eksplikacji zdecydowano się na rozróżnienie znaczeń leksemu *Perun* na: 1.1. ‘bóstwo pogańskie’, 1.2. ‘demon atmosferyczny, planetnik’, 1.3. ‘diabeł, czart, nieczysty’. W dokumentacji zachowany został podział materiału według kryterium gatunkowego, na: kroniki, legendy, bajki, zapisy wierzeń itd.

Definicja kognitywna nie jest jedyną metodą opisu etnolingwistycznego tego pola semantycznego, jaki zaproponowano. Na użytek wydawanego w Moskwie słownika „Славянские древности” stosuje się schemat opisu postaci mitologicznych³, który przewiduje od kilku do kilkunastu kategorii semantycznych z licznymi podkategoriami i postuluje osobny model definicji dla tej grupy haseł, uwzględniający specyfikę i ich wewnętrzną strukturę.

Zarówno jeden, jak i drugi model opisu postaci mitologicznych włącza kategorie takie, jak nazwa, wygląd, pochodzenie i transformacje, miejsce i czas pojawiania się i działania postaci. Dotyczy to na ogół postaci znanych ze współczesnego folkloru, do których charakterystyki wykorzystuje się dużą ilość tekstów i relacji. Jeśli jednak chodzi o próbę zastosowania tego modelu do najstarszych postaci folkloru, znanych w przeważającej części ze wzmianek w źródłach historycznych, konieczne okazało się skorelowanie ze sobą danych z tekstów historycznych poddanych ekstensywnej i porównawczej interpretacji z wykorzystaniem typologicznych ustaleń antropologii historycznej, z tekstami folklorystycznymi.

² Por. Bartmiński 2007: 42–51.

³ Cxema; por. Bartmiński 2007: 50–51, 85.

Definicja kognitywna teonimu Perun

1. Eksplikacja

Perun według tradycyjnych wierzeń ludowych jest bogiem, który wywołuje burzę. Rządzi pogodą, wstrząsa chmurami, decyduje, czy pada deszcz, czy grzmi. Latem, w czasie zbiorów i żniw sprowadza burze nad pola. Jest to rosły starzec z siwymi włosami i gęstą brodą, jego atrybutem jest broń. W czasie burzy ściga i zabija nią swych wrogów.

Perun znajduje się w burzowej chmurze, której nadejście zwiastuje burzę z piorunami. Perun zwykle przebywa też na górze, w dębowym lesie, na zalesionym wzgórzu (w dąbrowie). Tu najłatwiej go spotkać, żeby przekazać mu swoje prośby. Święty gaj jest jego domem, dlatego nie można go splamić krwią ani przemocą, żeby nie obrazić gospodarza tego miejsca. Perun przygląda się wiecom i sądom odbywanym w świętym gaju i jest świadkiem przysięg składanych w celu zatwierdzenia pokoju (miru). Tych, którzy nie dotrzymują słowa, karze ciężko śmiercią od własnej broni.

Na wojnie albo w bitwie dobrze jest zwrócić się o pomoc do tego boga i obiecać mu coś ze swojej trzody, wtedy na pewno wyjdzie się cało z opresji. Za zwycięstwo w walce dobrze mu też podziękować, dając mu bydło i ludzi (jeńców), pamiętając jednak, żeby wcześniej nie zbezczścić ich przemocą ani żadnym orężem, aby bóg nie czuł się obrażony.

1. *Perun* 'bóstwo pogańskie'

(nazwa) psł. *Perunъ; srus. Перунъ, Перен, sbułg. Поревн, Пороун, społab. *Peron (> łac. Proue, Prove, Prone); ros. Перюн, błr. Пёрунь.

Augmentativum srus. Перунице

(derywaty) teonim (epitet patronimiczny) społab. *Porenic (> łac. Porenutius, Poremicius)

(etym.) Nazwa została utworzona od appellativum psł. *perunъ, dosł. 'uderzający; ten, kto uderza', o budowie rdzeń *per- i sufiks -unъ, (> ie. *perō(u)nos 'grom' z ie. per(g)- 'bić, uderzać'). Ewolucja semantyczna przebiegała w kierunku 'coś, co uderza' (n 'piorun, grom') n 'ktoś, kto uderza' (n 'postać mityczna')⁴

(homonimy) Apelatywa: pol. piorun, połab. perēn, perün, kaszub. paron, p'iorēn, cz. dial. parom, słow. parom, błr. пярүн, błr. dial. перун, ukr. пирун, pérom, ros. dial. перун 'grom, grzmot'. W toponimii: drimonim chorw. Пирун; oronimy serb., chorw. Перун, bułg. Перин, Перен, Перин; oikonimy społab. Perun, Peron, Pyron, Pyrun (> niem. Prohn), bułg. Перин, serb. Пирин, maced. Перин. Antroponimy: spol. Piorun, szcz. Perun, błr. Пярун, bułg. Перун, Парун, słwn. Perin, Parón. Agionim ros. Перун.

(hiper.) srus. богъ, ангел, старецъ, БЕСЪ, ros. зверь-змияка, bułg. дяд

(kohipon.) ukr. Hrim

(part.) P. ma (dużą) głowę 35, zarost (wąsy 1, 35, gęstą brodę 34)

P. ma broń (pałkę 3b; łuk ze strzałami 35) albo żarna 36 lub kamień 7

P. ma zwierzęta 9a

(atryb.) P. jest czerwony, złoty, srebrny 1

P. jest wysoki, barczysty 35

P. jest stary 7, 17, 22

⁴ Фасмер III 246-7; Трубочев 2002: 197.

- (agent.) P. pije i je 3c
P. świeci / błyszczy 22, 35
P. patrzy na sąd/wiec sądowy 8c
(sprawca) P. sprawia, że jest burza:
P. pociera żarnami, powodując grzmoty 36
P. tworzy błyskawicę 9a, 36
P. rządzi niebem, pogodą 18
(odbior.) P. dostaje zwierzęta/ludzi 1, 9
(adres.) a) P-a prosi się o ratunek na wojnie 9b
P-owi każe się ukarać człowieka śmiercią (od oręża) 4, 5
(material.) Perun jest z drzewa 1
(lokaliz.) a) P. jest nad wodą 1, 2, 20b
P. jest na łądzie 5
P. jest na górze/wzgórzu 2, 8a, 20b-c
P. jest w lesie 8b
P. jest w posągu 3a
b) Sądy są tam, gdzie P. 8c
Broń (miecze, włócznie i tarcze) są tam, gdzie P. 4c
(podob. paral.) P. jest jak człowiek 2, 7

2. *perun* 'demon atmosferyczny, płanetnik'

- (nazwa) błr. P'arún, ukr. пeпyн, pol. dial. p'eron.
(hiper.) błr. dial. bóx, pol. chłop, ukr. дyх
(part.) P. ma broń (strzelbę) 28b
(atryb.) P. jest ogromny 28b
(agent.) P. lata 28b
P. goni / poluje 28b
(sprawca) P. błyska, rzuca piorunem / powoduje, że jest burza 29
P. powoduje śmierć konia/owiec 29, 32
(adres.) b) P. mówi do człowieka 28b
(lokaliz.) a) P. jest w chmurze 29
(tempor.) P. jest latem 29
(podob. kompar.) P. jest jak wiatr 28b
P. jest jak drzewo 28b

3. *perun* 'diableł, czart, nieczysty'

- (nazwa) błr. dial. пeпyн
(agent.) P. ucieka 30
P. chowa się (pod człowieka, drzewo, kamień) 30
(adres.) a) P. rozmawia ze św. Eliaszem 30
b) P-owi grozi św. Eliaz 30
(lokaliz.) a) P. jest koło domu 30
P. jest koło drzewa 30
P. jest koło kamienia 30

2. Dokumentacja

KRONIKI

[1] „постави кумиры на холму вне двора теремнаго Перуна древяна, а главу его сребрену, а усь злат (...) и жряху имъ, наричюще я богы, и привожаху сыны своя и дъщери (...) и оскверняху землю требами своими” (PVL, 980 г.)

[2] „Перуна же повеле (...) влещи с горы (...) на Ручай, 12 мужа пристави тети жельеземъ. Се же не яко древу чующую, но на поруганье бесу, иже прелщаше симъ образом человеки, да възмездье прииметь от человек” (PVL, 987 г.)

[3] а) „Перуна (...) повеле влещи в Волхов (...); и в то время вшел беаше бес в Перуна и нача кричати: «о горе! ох мне! Достался немилостивым сим рукам»; и вринуша его в Волхов.”

б) „Он же поплоче сквозе Велий мост, верже палицю свою на мост, его же ныне безумнии убивающеса, утеху творять бесом”.

с) „И заповеда никому же ни где не пореяти его; и иде пидьблянин рано на реку, хотя горонци вести в город; оли Перун приплы к дереву, и отрину и шестом: «Ты, - рече, - Перущице, досыть еси ел и пил, а ныне поплочи проч», и плы с света коошнее”. (PVL, 989 г.)

[4] „... и роте заходивше межы собою, (...) а Олга водивше на роту, и мужи его по Рускому закону кляншася оружьемъ своим, и Перуном, богом своим, (...) и утвердиша миръ.” (PVL, 907 г.)

[5] а) „да не имуть помощи (...) от Перуна, да не ущитятся щиты своими, и да посечени будить мечи своими, от стрель и от иного оружья своего” (PVL, 945 г.)

б) „Аще ли же кто (...) преступить се, (...) будеть достоинъ своимъ оружьемъ умрети, и да будеть клять (...) от Перуна, яко преступи свою клятву” (PVL, 945 г.)

с) „и приде на холмъ, кде стояше Перун, и покладоша оружье свое, и щиты и золото, и ходи Игорь роте и люди его” (PVL, 945 г.)

[6] „... да имеемъ клятву от бога, въ его же веруемъ в Перуна (...), и своимъ оружьемъ да исечени будем.” (PVL, 971 г.)

[7] „(...) Перунъ, бяше у нихъ старейший богъ, созданъ на подобие человеке, емуже въ рукахъ бяше камень многоценный аки огонь, емуже яко богу жертву приношаху, и огонь неугасающий зъ дубового древия непрестанно паляху” (Kronika Hustyńska⁵).

[8] а) „Przydarzyło się zaś, że w drodze przybyliśmy do gaju, który jest jedyny w tym kraju, cała bowiem okolica jest płaska. Tam wśród bardzo starych drzew zobaczyliśmy święte dęby, które były poświęcone bogu owej ziemi zwanemu Prone”.

б) „inne bóstwa zamieszkują lasy i gaje, jak na przykład bożek starogardzki Prone [łac. Proue, Prove]”

с) „Tam co poniedziałek mieszkańcy całego kraju wraz z księciem i kapłanem gromadzili się, aby wymierzać sprawiedliwość”

д) „Wejście do przybytku było zakazane wszystkim z wyjątkiem kapłana i tych, którzy pragnęły złożyć ofiary lub którym groziło niebezpieczeństwo śmierci. Tym bowiem nigdy nie odmawiano azylu. Wobec swoich miejsc świętych Słowianie odnoszą się z taką

⁵ Mansikka 1922: 114.

czcią, że obejścia świętyń nie pozwalają zbezczęścić nawet krwią wroga” (Helmond, Kronika Słowian I 84⁶)

[9] a) „Uważają oni, że jeden tylko bóg, twórca błyskawicy, jest panem całego świata, i składają mu w ofierze woły i wszystkie inne zwierzęta ofiarne”

b) „kiedy zajrzy im śmierć w oczy, czy to w chorobie czy na wojnie, ślubują wówczas, że jeśli jej unikną, złożą bogu natychmiast ofiarę w zamian za ocalone życie, a uniknąwszy składają ją, jak przyobiecali, i są przekonani, że kupili sobie ocalenie za tę właśnie ofiarę” (Prokopiusz III 14,23-24)

c) „[Sklawinowie] Zabijali zaś napotkanych nie mieczem, włócznią, ani w żaden inny zwyczajny sposób (...) palili nie szczędząc nikogo, zamknąwszy ich w chatach wraz z bydłem i owcami, których nie mogli zabrać do swego kraju” (Prokopiusz III 38,17⁷)

KAZANIA

[10] „... темъ же богомъ требоукладоуть и творять и словеньскый языкъ ... Перуну...” (Słowo św. Grzegorza, XII-XIII w.⁸)

[11] „И ти начаша требы класти ... Перуна, бога ихъ. (...) по святемъ же крещеньи Перуна отринуша (...). Но і ноне по оукраинамъ моляться ему проклятому богу Перуну” (Słowo jak poganie kłaniali się idolom, XVI w.⁹)

[12] „приступиша къ идоломъ и начаша жрети (...) Перуну” (Słowo Jana Złotusta, XIV-XV w.¹⁰)

[13] „молилася (...) Перуну (...)?” (XVI w.¹¹)

[14] „... моляться ... Перуну” (Słowo o Mamaju, XVI w.¹²)

[15] a) „И вероують въ Пероуна”

b) „Моляться ... Перуну” (Słowo Chrystolubca¹³)

[16] „верующе в Перуну (...)”

b) „моляться (...) Перуну” (Zlatan Сир, XIV-XV w.¹⁴)

[17] „Мняще боги многы, Перуна (...) то человецы были сут стареишины, Перунъ в Елинехъ” (Słowo i objawienie św. Apostołów, XVI w.¹⁵)

[18] „(ТО ТИ НЕ ВЕ)ЛЕ БЕСЪ N(Е)БО ... N ... РАЗВЕДРЪ ...Д (ВО)ЗДО(УХИ) ...ПОТЯСОШЯ ОБЛАЦИ РЕЧЕ Б(ОГ)Ъ ТО СТЪВОРИ (Nowogród, XII w.¹⁶)

PROZA

[19] „Мамаи же цар... нача призывати боги своя Перуна (...)” (Słowo o Mamaju¹⁷)

⁶ Meyer 1931: 44–45.

⁷ Prokopiusz, s. 69, 74; por. Labuda 1999: 170.

⁸ Mansikka 1922: 162.

⁹ Mansikka 1922: 163.

¹⁰ Mansikka 1922: 174.

¹¹ Mansikka 1922: 250.

¹² Срезневский II 920.

¹³ Аничковъ 1912: 374, 377.

¹⁴ Mansikka 149, 151.

¹⁵ Mansikka 1922: 201.

¹⁶ Рыбаков 1987: 687.

¹⁷ Срезневский op. cit.

[20] „и пришедь [Володимеръ] въ Киевъ, изби вся идолы, Перуна (...)”

б) „яко прииде въ Киевъ, идолы повеле испроврещы, (...) а Перуна же идола повеле (...) влещи с горы по Боричеву на Ручей”

с) „Привлекши кумира Перуна, и въвергоша его въ Днепръ въ реку (...) и проплы сквозе пороги, изверже ветръ на брегъ и ста му гора и прослы оттоле Перуня гора” (Żywot zwykły księcia Włodzimierza, XIV w.¹⁸)

[21] „и поганьскыя боги паче же и бесы, Перуна (...) попра и скруши” (Żywot stary Włodzimierza¹⁹)

LEGENDY, APOKRYFY

[22] „Два ангела громная естъ, (...) елленскій старецъ Перунъ (...) ангела молниина” (Biesiada o trzech świętych, XV w.²⁰)

[23] „то то они все боги прозваша (...) Перуна на боги обратиша” (Chodzenie św. Bogurodzicy po mękach, XII w.²¹)

[24] „Радуйся, учителю Вѣрахмановъ, сын божи, Поруна велика, царь Александръ...” (Aleksandreida, XIII w.²²)

[25] „Бог неба и земли (...) унижается и оскрбляется поклонениемъ болвану Перуну” (Słowo o św. Jerzym episkopie, XIX w.²³)

[26] „Болшии сын князя Словена – Волхов бесоугодный и чародей, лют в людех тогда бысть и бесовскими и мечты творя и преобразуяся во образ лютого зверя коркодела и залегаше в той реце Волхове водный путь (...). Сего же ради люди (...) сущим богом окаянного того нарицаху и Грома его или Перуна нарекоша (...). Постави же он, окаянный чародей, нощных ради мечтаний и собрания бесовского градок мал на месте некоем зовомом Перыня, идеже и кумир Перун стояше. И баснословят о сем волхве невеличави глаголюше: В боги сел”. (Cvietnik 1665 r.²⁴)

[27] а) „Был зверь-змияка, этот зверь-змияка жил на этом самом месте, вот где теперь скит святой стоит, Перюньской. Кажинную ночь этот зверь-змияка ходил спать в Ильмень-озеро с волховскою короницею.

б) (...) Новый город схватил змьяку Перюна да и бросил в Волхов. Черт силен: поплыл не вниз по реке, а в гору – к Ильмень-озеру; подплыл к сторону своему жилью – да и на берег!

с) Володимер-князь велел (...) дьявола опять в воду. Срубили церковь: Перюню и ходу нет! Оттого эта церковь назвалась Перюньскою; да и скит тоже Перюньский” (Rosja, 1859 r.²⁵)

¹⁸ Mansikka 1922: 53–4.

¹⁹ Mansikka 1922: 59.

²⁰ Mansikka 1922:305.

²¹ Mansikka 1922: 287.

²² Mansikka 1922: 304.

²³ Филарет 1865: 42.

²⁴ Katičić 1988: 71–72.

²⁵ Тысяча лет, с. 50–51.

BAJKI

[28] a) „Jeden pán ľubáľ zavdy v nédžel'e předèmsó x^uodžíc na polova^ene. (...) Jaz tu vyx^uodži cárná xmara i zacyná z daleka gřmić. Ten pán patřy i vidži nad řekom jakeš velge ptáčysko, co sedži na ka^emeňu. Myšľi s^uobe: nič ne ũp^uolováľem, třa x^uoć to zabić. (...) Tak ten pán přysed do něgo, p^uodňuos i ^uogľodá, bo nigdy jesce tak'ego ptáka ne vidžáľ i padá s^uobe: «sk^uoda náboju, tak'e škaradne ptáčysko».

b) Jaz tu nágle křyknie xtoš, za^eném: „ně zaľuj, pa^ene, já juz přez sedem lát za tэм ptákém x^uodze i ním^uoge g^uo ũpol^uovać; jak ješ ty meřel do něgo, t^uo já meřeľem do ćebe; jakbyš g^uo beľ ne zabel, t^uo já ćebe”. Přelók se pa^enisko, ^uogľodnon se i z^uobáčel před s^uo-bom ^uogrumnego xľ^uopa, jak dřevo, ze střelbom, jak kľ^uoda. Beľ to p'eron, co zavse poluje na také ptáki škaradne. (...) Peron vžon za rēke tego pa^ena i dľugo jesce z ním gádaľ, ^uogľo-dali se střelby, ^ha p^uotém (...) ^uodľećal jak v'ater” (Polska²⁶)

[29] „býu u paláškax pán. tám byľá kaz'ónnaja z'amlá, ľúz' i xaz'ili trý dni u pánšćy-znu, šćytáľis'a janý starakaz'ónnyja. janý palóva řasudárstvu rabíľi, a palova pánu. pán éty řónic' na rabótu étyx bábau, řýtka řac' ci buraki sazic'. iz'ě xmará. xmará iz'ě, blískavica, znóu blískavica, užó xmará jak ráz nadyšľa, a éty pán, Narkún, kali křyk'n'a: tý P'arún, a já Narkún! i bex! kali streliu u xmaru. ták zára iznóu zayřym'ěľa, blisnula... dáu P'arún u kan'á i kan'á zabiu. a éty Narkún i astáus'a u řyc'u. i jón užó na étyja báby káža: báby, iz'ěćo da xáty, búz'a s'v'áta, min'ě šćé bóx pakínuu u řyc'u. já užó v'éncai vás bizunavác' n'a búdu. na druýi řót iznóu pryšóu éty z'én, i štó řót zalažýu Narkún éta P'aruná s'v'áta, što jón pakínuu jařó řýna s'v'ěć'a” (Białoruś, 1975 r.²⁷)

[30] „Перун поцвельвае Ілью: | Ты мене не уб'еш, я под грешного чоловіка схавáюса. | Ілья Пророк кажэ: | - Грехі ему, тому чоловіку, прашчаюцца, а я цебе усе рауно уб'ю (...)” (Białoruś²⁸)

RELACJE POTOCZNE

[31] „Novuogardenses dim idolum q[u]oddam, nomine Perun eo loci quo nunc est monasterium, quod ab eodem idolo Perunzki appellatur, collocatum, in primis colebant, venerabaturque” (S. Herberstein, Zapiski o Moskwie, XVI w.²⁹)

[32] „Перун забиу віуы. Гонили пастухи довіу і як загреміло і забило дві віуці. В нас моульат, жи перун, то злий дух” (Ukraina³⁰)

ZAMÓWIENIA, MODLITWY

[33] „О жидовском еретике Перуне” (akta sądowe, Rosja, 1760 r.³¹)

²⁶ Matusiak 1881: 641–2.

²⁷ Судник 1979: 230.

²⁸ TS 4, 24.

²⁹ RMC 250.

³⁰ E3 XXXIII 190.

³¹ Покровский 1979: 52.

FRAZEOLOGIA

[34] „гъсти като на дядя Перина брадата” (Bułgaria³²)

ZAPISY WIERZEN

[35] „Перунъ имееъ большую голову съ черными волосами и глазами, длинную золотую бороду; онъ високаго роста, плечист; въ левой руке носить колчанъ съ стрелами, а въ правой - лукъ. (...) разъезжаетъ по небу на огненной колеснице, съ огненнымъ лукомъ въ рукахъ” (Białorus³³).

[36] „Перунъ держитъ въ рукахъ два чрезвычайно громаднхъ жернова, третъ ими и ударяетъ одинъ о другой; трениемъ и ударами онъ производитъ громъ и извлекаетъ молнію” (Białorus³⁴).

Źródła

Helmond – *Helmonda Kronika Słowian*, tłum. J. Matuszewski, Warszawa 1974.

Labuda G., *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych*, Poznań 1999.

Mansikka V.J., *Die Religion der ostslaven, I. Quellen*, Helsinki 1922

Matusiak S., *Volksthümliches aus dem Munde der Sandomierer Waldbewohner*, „Archiv für slavische philologie“, Berlin 1881.

Meyer C. H., *Fontes Historiae Religionis Slavicae*, Berolini 1931.

Prokopiusz – Prokopiusz z Cezarei, *O wojnach*, tłum. M. Plezia [w:] *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*, cz. 1, Poznań-Kraków 1952.

PVL - *Повесть временных лет по лавреньеvской летописи*, Москва – Ленинград 1950.

RMC – Herberstein von, S., *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, Synoptische Edition der lateinischen und der deutschen Fassung letzter Hand Bassel 1556 und Wien 1557, München 2007.

Rulikowski E., *Zapiski etnograficzne z Ukrainy*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajojowej”, t. 3, 1879

TS - *Турауски слоуник*, 1-5, Мінск 1982–1987.

Аничковъ Е. В., *Язычество и древняя Русь*, С.-Петербургъ 1914.

Богданович А.Е., *Пережитки древнаго міровозерцанія у белоруссовъ. Этнографическій очеркъ*, Гродна 1895.

Древлянскій П., *Белорусскія народныя преданія*, „Журналъ министерства народнаго просвещения. Прибавленія”, Санктпетербургъ 1846.

ЕЗ - *Етног'рафичний збірник. Видає етног'рафична комісія Наукового Товариства Імени Шевченка*, Т. XXXIII, У Львові 1912.

Срезневский И. И., *Словарь древнерусского языка*, т. II, Москва 1989.

Тисяча лет русской истории в преданиях, легендах, песнях, Москва 1999.

³² Барболова 2007: 201.

³³ Древлянскій 1846: 17.

³⁴ Богданович 1895: 76

Судник Т.М., *Материалы к белор. р'ар'ún, лит. parkūnas в связи с архаичными представлениями*, In: *Balkanica. Лингвистические исследования*, Москва 1979.
Филарет, *Святые южныхъ славянъ. Опытъ описанія жизни ихъ*, Черниговъ 1865.

Bibliografia

- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2007.
Belaj V., *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb 1998.
Duridanov I., *Urslaw. *Perynъ und seine Spuren in der Toponymie*, "Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae" t. XII, fasc. 1-4, Budapest 1966, s. 99–102.
Gieysztor A., *Sprawca piorunów w mitologii słowiańskiej* [w:] *Ars Historica*, Poznań 1976, s. 155–161.
Gieysztor A., *The Slavic pantheon and new comparative mythology*, In: *Quaestiones Mediae Aevi*, vol. I/1977, s. 7–32.
Katičić R., *Nachlese zum urslawischen Mythos vom Zweikampf des Donnergottes mit dem Drachen*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch“, b. 34, 1988, s. 57–75.
Loma A., *Procopius about the supreme god of the Slavs (Bella III 14,23): two critical remarks*, "Зборник радова Византолошког института" XLI, 2004.
Lujan E.R., *Procopius, De bello Gothico III 38.17-23: a description of ritual pagan Slavic slayings?*, "Studia Mythologica Slavica" 11, Ljubljana 2008, s. 105–111.
Marjanić S., *Zmaj i junak ili kako ubiti zmaja na primjeru međimurskih predaja o grabančijašu i pozaju*, „Narodna umjetnost" 46/2, Zagreb 2009, s. 11–36.
Matasović R., *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*, Frankfurt am Main 1996.
Rożniecki S., *Perun und Thor. Ein Beitrag zur Quellenkritik der russischen Mythologie*, „Archiv für slavische philologie“, Berlin 1901, s. 462–520.
Těra M., *Etymologické souvislosti jmen staroruských pohanských božstev*, „Slavia. Časopis pro slovanskou filologii“, R. 74 (2005), s. 1–24.
Uspienski B.A., *Kult świętego Mikołaja na Rusi*, Lublin 1985.
Wasilewski T., *O śladach kultu pogańskiego w topomastyce słowiańskiej Istrii*, „Onomastica“, r. IV, 1958, s. 149–152.
Witkowski T., *Mythologisch motivierte altpolabische Ortsnamen*, „Zeitschrift für Slawistik“, b. XV, Berlin 1976, s. 368–385.
Witkowski T., *Perun und Mokoš in altpolabischen Ortsnamen*, „Onomastica“ XVI, 1971.
Алексеев Н.А., *Перун в вайнахском фольклоре?*, „Живая Старина" 2006/1, с. 55–56.
Барболова З., *Штрихи языческой картины мира, сохранные в болгарских устойчивых словосочетаниях*, In: *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole 2007, s. 199–204.
Бернштам Т.А., *„Слово” об оппозиции Перун – Велес/Волос и скотных богах Руси*, In: *Полярность в культуре*, сост. В.Е. Багно, Т.А. Новикова, СПб. 1996, с. 93–120.
Иванов В.В., *К этимологии балтийского и славянского названий бога грома*, „Вопросы славянского языкознания“, в. 3, Москва 1958, с. 101–111.
Иванов В.В., Топоров В.Н., *Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*, Москва 1974.

- Клейн Л.С., *Перун на Кавказе*, „Советская Этнография” 1985, с. 116–123.
- Клейн Л.С., *Воскресение Перуна. К реконструкции восточнославянского язычества*, Санктпетербург 2004.
- Михайлов Н.А., *Фрагмент словенской мифопоэтической традиции* [In:] Концепт движения в языке и культуре, Москва 1996, с. 127–141.
- Николаев С.Л., Страхов А.Б., *К названию бога-громовержца в индоевропейских языках*, „Балто-славянские исследования 1985”, Москва 1987, с. 149–169.
- Покровский Н.Н., *Исповедь алтайского крестьянина*, In: Памятники культуры. Новые открытия – 1978, Ленинград 1979, с. 49–57.
- Рыбаков Б.А., *Язычество древней Руси*, Москва 1987.
- Схема описания мифологических персонажей*, In: Материалы к VI Международному конгрессу по изучению стран юго-восточной Европы. София, 30.VIII.89 – 6.IX.89. Проблемы культуры, Москва 1989, с. 78–85.
- Топоров В.Н., *Предистория литературы славян. Опыт реконструкции (Введение к курсу славянских литератур)*, Москва 1998.
- Топоров В.Н., *Фрагмент славянской мифологии*, „Краткие сообщения Института Славяноведения”, 30, Москва 1961, с. 14–32.
- Трубачев О. Н., *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*, Москва 2002.
- Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1987.
- Фетисов А.А., *Ритуальное содержание клятвы оружием в русско-византийских договоров X в.: сравнительно-типологический анализ*, „Славянский альманах”, 2001, Москва 2002, с. 36–46.
- Филипович М.С., *Трагови Перунова култа код Јужних Словена*, „Glasnik Zemalskog Muzeja u Sarajevu. Nova Serija” sv. III, Sarajevo 1948, s. 63–79.

Cognitive Definition of Perun: An Attempt at Reconstruction of a Fragment of the Traditional Mythological Appearance of the Slavic World

Michał Łuczynski

The article is dedicated to the analysis of Perun, the Slavic supreme Storm-God, which is correlated to rock, thunder, lightning and rain, and is the deity of war and justice in Old-Slavic pagan mythology. The author focuses on that problem as a part of Slavic mythology worldviews. Theoretically and methodologically it is based on the model of cognitive definition as proposed by Jerzy Bartmiński. In the final part of this paper, the author presents the sources used in the article: historical chronicles and folk tales. The data refer mainly to the Russian, Belarusian territory and the Elbe lands, but they are presented against material from the entire southern Slavdom. The study makes it possible to establish the semantics connotations, attributes and functions of Perun in Old-Slavic beliefs.